

Thanatos

ISSN 2242-6280, vol.5 1/2016

© Suomalaisen Kuolemantutkimuksen Seura Ry.

https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2016/6/schuurman_ja_lauren_elaimenl.pdf**Eläimen kuoleman kohtaaminen perheessä****Nora Schuurman**
Itä-Suomen yliopisto**Kirsi Laurén**
Helsingin yliopisto**Abstrakti**

Eläinten asema lemmikkeinä ja perheenjäseninä on useiden tutkimusten mukaan vakiintumassa oleva ilmiö länsimaisissa yhteiskunnissa. Ihmisen ja eläinten suhdetta on tutkittu viime vuosina enenevässä määrin kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä, mutta eläinten, varsinkin lemmikkien kuolemasta on vähemmän tutkimustietoa. Eläimen kuolemaan liitetyt käytännöt ja käsitykset heijastavat sekä ihmisen ja eläimen suhteeseen että ihmisten kuolemaan liitettyjä kulttuurisia merkityksiä. Keskeiset ihmisten ja eläinten elämän päättymiseen liittyvät erot ovat kuolemanhetken ennakointi ja suhtautuminen eutanasiaan. Ihmisten eutanasia ei ole Suomessa mahdollinen, mutta useimmiten ihminen tekee päätöksen eläimen kuoleman ajankohdasta ja toteuttaa sen tavalla, jonka hän katsoo parhaaksi ja eettisesti oikeaksi. Kun ihmisten suhde lemmikkeihin on entistä avoimemmin emotionaalinen, herää kysymys, miten eläinten kuolema ja siihen liittyvät tunteet ja eettiset kysymykset kohdataan perheissä. Aiemman tutkimustiedon perusteella tiedetään, että lemmikeistä huolehtiminen on useimmiten naisten tehtävä, mutta on kiinnostavaa tarkastella, ovatko myös lemmikin kuolemaan liittyvät päätökset ja käytännöt sukupuolen mukaan määrittäviä.

Tässä artikkelissa tarkastelemme niitä merkityksiä, joita sisältyy perheenjäsenenä pidetyn lemmikin kuolemaan. Tutkimalla ihmisten henkilökohtaisia kokemuksia lemmikin kuolemasta tuomme esiin, millainen asema lemmikillä on perheessä ja kuinka eläimen kuolema vaikuttaa perheen sisäiseen dynamiikkaan. Aineistona käytämme Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston vuosina 2014–2015 toteuttaman valtakunnallisen, kaikille avoimen kirjoituskeruun *Kissa, koira, hevonen – eläin perheenjäsenenä* satoa. Kirjoitukset koostuvat pääasiassa kokemuksellisista kertomuksista, joissa ihmiset muistelevat ja pohtivat suhdettaan lemmikkeihinsä. Keskeisiä artikkelissa tarkasteltavia kysymyksiä ovat esimerkiksi eläimen lopetukseen liittyvän vastuun jakautuminen perheessä, hautaamiseen liittyvät käytännöt, surun kokeminen perheessä ja eläimen muistelu. Tutkimuksemme perusteella perheissä lemmikkien ja ihmisten välillä on vahvat tunnesiteet ja lemmikeillä on kiinteä rooli perheenjäseninä. Sukupuolten välisissä identiteetti-rooleissa ja lemmikkikulttuurissa tapahtuneet muutokset heijastuvat myös eläimen kuolemasta päättämiseen, suremiseen ja surun osoittamiseen perheessä. Tutkimamme eläimen kuolemaan liittyvät kokemukset ja kertomukset osoittavat, että tulkinnat ihmisen ja eläimen välisestä rajasta ovat vahvasti kontekstisidonnaisia.

Johdanto

Eläinten asema lemmikkeinä ja perheenjäseninä on useiden tutkimusten mukaan vakiintumassa oleva ilmiö länsimaisissa yhteiskunnissa (Franklin 1999; Charles & Davies 2011). Ihmisen ja muiden eläinten suhdetta on tutkittu viime vuosina enenevässä määrin kulttuuri- ja yhteiskuntatieteissä, mutta varsinkin lemmikkien kuolemasta on vähemmän tutkimustietoa. Eläimen kuolemaan liitetyt käsitykset, käytännöt ja rituaalit, kuten esimerkiksi hautaaminen ja sureminen, heijastavat sekä ihmisen ja eläimen suhteeseen että ihmisten kuolemaan liitettyjä kulttuurisia merkityksiä. Keskeiset ihmisten ja eläinten elämän päättymiseen liittyvät erot ovat kuolemanhetken ennakointi ja suhtautuminen eutanasiaan. Ihmisten eutanasia ei ole Suomessa mahdollinen, mutta useimmiten ihminen tekee päätöksen eläimen kuoleman ajankohdasta ja toteuttaa sen tavalla, jonka hän katsoo parhaaksi ja eettisesti oikeaksi.

Kun ihmisten suhde lemmikkeihin, esimerkiksi kissoihin, koiriin, hevosiin ja muihin kodissa pidettäviin eläimiin, on entistä avoimemmin emotionaalinen, herää kysymys, miten eläinten kuolema ja siihen liittyvät tunteet ja eettiset kysymykset kohdataan perheissä. Aiemman tutkimustiedon perusteella tiedetään, että lemmikeistä huolehtiminen on sukupuolisesti määrittynyttä, pääasiassa naisten vastuulla olevaa toimintaa (Sarmicanic 2007). On kuitenkin kiinnostavaa tarkastella, onko sukupuolella väliä myös päätettäessä lemmikkien elämän päättymisestä ja siihen liittyvistä käytännöistä perheessä sekä lemmikin kuoleman suremisessa.

Tässä artikkelissa tarkastelemme niitä käytäntöjä ja merkityksiä, joita sisältyy perheenjäsenenä pidetyn lemmikin kuolemaan. Kysymme, mitä suhtautuminen lemmikin kuolemaan kertoo sekä eläimen asemasta perheessä että perheen sisäisestä dynamiikasta yleensä. Eläimen kuolema on yhtä aikaa sekä emotionaalinen, käsitteellinen että käytännöllinen tapahtuma. Kuolemaan liittyvät tehtävät ja surun käsittely jakautuvat usein tietyille perheenjäsenille sekä sukupuolen mukaan että sen perusteella, millainen heidän suhteensa eläimeen on ollut ja millainen heidän roolinsa on perheessä. Kiinnitämme analyysissa huomiota siihen, mitä eläimen kuolemaan suhtautuminen ja siihen liittyvät käytännön toimet kertovat ihmisen ja eläinten välisen käsitteellisen rajan ymmärtämisestä ja määrittelystä.

Aineistona käytämme Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston vuosina 2014–2015 toteuttaman valtakunnallisen, kaikille avoimen kirjoituskeruun *Kissa, koira, hevonen – eläin perheenjäsenenä* satoa. Kirjoitukset koostuvat pääasiassa kokemuksellisista kertomuksista, joissa ihmiset, pääasiassa naiset, muistelevat ja pohtivat suhdettaan lemmikkeihinsä. Keskeisiä artikkelissa tarkasteltavia kysymyksiä ovat esimerkiksi eläimen lopetukseen liittyvän vastuun jakautuminen perheessä, eläimen hautaamiseen liittyvät toimet ja surun kokeminen perheessä. Keskitymme artikkelissa aikuisten perheenjäsenten näkökulmaan. Kertomusten tulkinassa kiinnitämme erityistä huomiota siihen, kuinka eläimen kuolemasta ja siihen liittyvistä ajatuksista ja tunteista kerrotaan; kiinnostavaa on se mitä kerrotaan, mutta myös miten kerrotaan.

Artikkelin teoreettinen perusta muodostuu useiden tutkimustraditioiden yhdistelmästä. Tarkastelemme eläimen asemaa perheessä ja eläimen kuolemaan liittyviä kysymyksiä ensinnäkin yhteiskunta- ja kulttuuritieteellisen eläintutkimuksen teoriakirjallisuuden valossa. Kuten ihmisen, myös eläimen kuolema on kulttuurisesti ritualisoitu, minkä vuoksi hyödynnämme eläimen kuolemaa koskevien kertomusten analyysissa myös siirtymäriittäteoriaa. Lisäksi, koska tutkimusaineisto koostuu pääosin naisten kertomuksista ja kokemuksista ja koska kerronnassa tulevat esiin ihmisen ja eläimen suhteita eri tavoin määrittävät sukupuoliroolit, tulkitsimme aineistoa myös sukupuolen käsitteen näkökulmasta. Feministisillä teorioilla on ollut tärkeä merkitys yhteiskuntatieteellisen eläintutkimuksen teorianmuodostuksessa (esim. Birke ym. 2004; Haraway 2003; 2008), mutta empiirisessä tutkimuksessa tutkimustraditioita on yhdistetty sangen niukasti.

Eläin perheessä

Kotona, ihmisten kanssa yhdessä asuvat ja heidän kanssaan läheisessä kontaktissa elävät eläimet määritellään lemmikeiksi tai seuraeläimiksi, ja myöhäismoderneissa länsimaisissa yhteiskunnissa lemmikit mielletään myös entistä useammin perheenjäseniksi (Charles & Davies 2011). Vuorovaikutuksessa ihmisten kanssa lemmikit myös ymmärretään usein tietoisiksi ja tunteviksi olennoiksi, jotka jakavat arkielämän ihmisten kanssa merkityksellisellä tavalla (Charles 2014). Lemmikien pidon yleistymisen on liitetty kaupungistumiseen, yleiseen vaurastumiseen ja vapaa-ajan lisääntymiseen (Franklin 1999). Samalla, kun tuotantoeläimet ovat kadonneet urbaanin ihmisen lähipiiristä, lemmikit ovat tulleet osaksi perhettä ja kotia (Power 2012).

Yhteiskunnallisten muutosten ja kaupungistumisen myötä suomalaisissa perheissä on tapahtunut muutoksia. Ydinperheen merkitystä korostetaan yhä yhteiskuntaa ylläpitävänä ja sen kehitystä ohjaavana ja tukevana instituutiona, mutta rinnalle on tullut yhä voimakkaammin individualismia painottava perhekäsitys. Yhä useammin perheet muodostavat muilta suljettuja yhteisöjä, jonka jäsenillä on vahva minäkuva ja perheen sisällä toteutetaan omia minäprojekteja. Yksilöllisyyden lisääntymisen myötä perheenjäsenten velvoitteet toisiaan kohtaan ovat aiempaa heikompia, vaikka perheet näyttävätkin ulospäin tiiviiltä yhteisöiltä. (Hoikkala & Roos 2000, 26; Jokinen & Saaristo 2006, 200–201; Keurulainen 2014, 141.) On väitetty, että lemmikit täyttäsivät modernisaation myötä löystyneiden ja vähentyneiden perhesidosten jättämää aukkoa ja siitä syntyneitä ontologisia turvattomuutta (Franklin 1999, 85). Tätä näkemystä on sitemmin kritisoitu, ja esimerkiksi Nickie Charles (2014) esittää, että perhesidokset eivät välttämättä ole muuttuneet niin paljon kuin on uskottu (ks. myös Jallinoja 2006). Charles myös korostaa, ettei läheinen suhde eläimiin ole sinänsä uusi ilmiö, vaan kyse on pikemminkin kontekstin muutoksesta. Nykyisessä urbaanissa lemmikkikulttuurissa ihmisen ja eläinten välinen emotionaalisuus on tullut uudella tavalla näkyväksi, kun ihmisen ja eläimen suhde on irtaantunut tuotannosta ja lemmikkien arvostus on lisääntynyt.

Lemmikit osallistuvat kodin ja perheen sekä niiden sisäisten sosiaalisten ja emotionaalisten suhteiden rakentamiseen, mikä vaikuttaa näiden suhteiden käsitteelliseen tarkasteluun (Charles & Davies 2011; Power 2012). Lemmikin asema perheenjäsenenä ja läheisenä ystävänä hämärtää eläinten ja ihmisten sekä luonnon ja kulttuurin välistä kategorista rajaa, sillä lemmikit ymmärretään monella tavoin ihmiseen verrattaviksi subjekteiksi ja toimijoiksi (Haraway 2003). Lemmikeille annetaan ihmisten nimiä, ja toisin kuin tuotantoeläimet, lemmikit otetaan asumaan sisälle asuntoon, eikä niitä yleensä syödä (Thomas 1983, 112–115). Myöhäismodernissa lemmikkikulttuurissa eläinten kanssa harrastetaan, niitä valokuvataan samaan tapaan kuin muita perheenjäseniä ja niille ostetaan leluja, muita tarvikkeita sekä erilaisia hyvinvointihoitoja. Läheisessä vuorovaikutussuhteessa ihmiset oppivat tuntemaan lemmikkinsä yksilöinä ja ottavat niiden tunteet sekä henkiset ja fyysiset tarpeet huomioon (Sanders 1999, 17).

Tutkimuskirjallisuudessa lemmikkien asema perheenjäseninä onkin tuottanut erilaisia tulkintoja ”posthumanistisesta perheestä”, jossa ihmisten ja eläinten välillä ei ole selkeää rajaa (Tipper 2011), tai ”hybridiperheistä”, joihin kuuluu ihmisten lisäksi myös muita eläimiä (Franklin 2006). Dafna Shir-Verteshin (2012) mukaan eläimen asema perheessä kuitenkin joustaa perheen ihmisjäsenten tarpeiden mukaan. Muutokset perheessä, esimerkiksi lapsen syntymä tai avioero, voivat muuttaa eläimen asemaa, ja muutos on viime kädessä käsitteellinen. Perheellä on valta määrittellä eläin ihmisen kaltaiseksi henkilöksi tai ihmisestä poikkeavaksi eläimeksi, joka on äärimmillään verrattavissa esineeseen. Kun lemmikin pito ei enää sovi perheen arkeen, aiemmin perheenjäsenenä pidetty eläin määritellään ihmisestä poikkeavaksi eläimeksi, josta on mahdollista hankkiutua eroon. Tällaiset tilanteet vahvistavat Shir-Verteshin (2012, 428) mukaan ihmisen ja eläinten välistä rajaa ja jopa osoittavat, ettei rajaa ole alun perinkään haluttu kyseenalaistaa. Eläimen esineellistäminen ja ihmisen suhde lemmikkiin sen laillisena omistajana tekevät lemmikkieläimen asemasta erityisen

haavoittuvan, sillä omistajalla on oikeus päättää myös lemmikkinsä kuolemasta hyvinkin vähäisin perustein (Torres 2007; Cudworth 2015, 9–11). Ajatusta lemmikin aseman joustavuudesta voidaan jatkaa tarkastelemalla sitä, millä tavalla lemmikki – ja lopulta sen kuolema – vaikuttavat perheen sisäiseen dynamiikkaan.

Perheissä jokaisella on oma roolinsa, joka määrittyy erilaisten kotiin liittyvien tehtävien ja usein myös perheenjäsenten sukupuolen mukaisesti. Arjen tehtävien sukupuolittuneisuutta voidaan tarkastella toistuvina, totunnaisina ja samalla epävarmoina sukupuolitapoina, jotka ”jäsentävät, määrittävät ja merkityksellistävät toimintaa” (Jokinen 2005, 51). Yhteiskunnassa vallitseva sosiaalisesti luotu sukupuolijärjestelmä jaottelee ihmiset naisiin ja miehiin ja määrittää heidän roolinsa yleisesti hyväksytyiksi tavoiksi, jolloin ihmiset pyrkivät toimimaan naiselle ja miehelle asetettujen sosiaalisten normien ja odotusten mukaisesti. Eri tilanteissa sukupuolta saatetaan korostaa, mutta joissain yhteyksissä myös tukahduttaa. Tällöin naisten ja miesten välisiä yhtäläisyyksiä peitellään siten, että nainen torjuu omia maskuliinisina pidettyjä ja mies feminiiniseksi miellettyjä piirteitään. (Suopajarvi 2009, 29–31.) Sukupuoli-identiteetti muodostuu yksilöllisesti, mutta sitä muovaavat myös ympäröivän kulttuurin antamat mallit. Heteronormatiivinen, naisten ja miesten erilaisuutta ja vastakohtaisuutta korostava sukupuolijärjestelmä tuottaa identiteetikategorioita, jotka säätelevät ihmisten toiminnalle asetettuja normeja. Näin ollen se, mikä on sallittua ja mikä kiellettyä, on sukupuolisidonnaista, samoin kuin jako julkiseen ja yksityiseen alueeseen. (Butler 1990, 151; Liljeström 2004, 131.) Myös kuolemankulttuuri on sukupuolittunut. Suomessa ja muissa länsimaisissa yhteiskunnissa naiset ovat perinteisesti olleet keskeisiä toimijoita kuolemaan ja kuolemiseen liittyvissä rituaaleissa ja ovat sitä tänäkin päivänä (Utriainen 2010).

Butlerin (1990) teoreettisia ajatuksia sukupuolesta ja performatiivisuudesta voidaan käyttää myös ihmisen ja eläimen suhteen tarkasteluun. Performatiiveissa toistetaan käytäntöjä, joissa sosiaalisesti ja kulttuurisesti hyväksytyt tavat tuotetaan; toisto luo normatiivisen todellisuuden. Samoja performatiiveja toisin toistamalla voidaan vallitsevat normit myös asettaa kyseenalaisiksi, jolloin tapoja on mahdollista muuttaa. Sukupuolen tuottamista eläimiin liittyvissä käytännöissä on tutkittu pääasiassa hevosurheilun kontekstissa. Hevosiin liittyvät kulttuurit ovat usein hyvin sukupuolittuneita, ja niissä tuotetaan maskuliinisuutta ja feminiinisyyttä erilaisin vakiintunein tavoin. Esimerkiksi miesvaltaisissa ravi- ja laukkaurheilussa naiset tuottavat maskuliinisuutta pärjätäkseen (Butler & Charles 2012; Leinonen 2013), kun taas miesvaltaisesta naisvaltaiseksi muuttunut ratsastuskulttuuri on feminiinisuuden tuottamisen kannalta ambivalentti, jolloin naiset voivat vapaammin liikkua feminiinisuuden ja maskuliinisuuden välillä (Ojanen 2011; Schuurman & Sireni 2013). Performatiiveissa tuotetaan myös identiteettiä suhteessa toisiin ihmisiin ja eläimiin. Tämän artikkelin kannalta kiinnostavaa on se, mitä kertomukset eläinten kuolemasta kertovat sukupuoleen, perheeseen ja lemmikkeihin liittyvistä identiteetikategorioista.

Lemmikin kuolema ja sureminen

Eläinten kuolemaan liittyvät kulttuuriset käsitykset ja käytännöt heijastavat sekä ihmisten kuolemaan liittyviä ilmiöitä että ihmisen ja eläinten suhteissa viime vuosikymmeninä tapahtuneita muutoksia. Zygmunt Baumanin (1992, 138–139) mukaan myöhäismodernille kuolemalle on ominaista, että sitä voidaan osittain kontrolloida, kun yhä useampia kuolemaan johtavia sairauksia voidaan hoitaa. Eläinten kohdalla kuoleman kontrollointi on yksi kriittisistä eläinten kuolemaan liittyvistä kysymyksistä, sillä erityisesti ihmisten kanssa elävien eläinten kuolema on nykyään useimmiten ihmisen käsissä – lemmikin tai tuotantoeläimen luonnollinen kuolema on harvinainen (Marvin 2006). Samaan tapaan kuin ihmisen kuolema on länsimaisissa kulttuureissa etäistetty lääketieteelliseksi tapahtumaksi ja siirretty 1970-luvulta

lähtien laitoksiin (Jetsu 2001, 11; Hakola ym. 2014, 14–15), myös lemmikkieläin kuolee useimmiten eläinlääkärin vastaanotolla. Vain harvoin eläin kuolee kotonaan, ellei kyseessä ole äkillinen sairauskohtaus tai tapaturma.

Ihmisen tehtävä on huolehtia lemmikin kuolemasta, kun eläimen elämä ei enää näytä elämisen arvoiselta. Useat eläinlääkärit ja lemmikkien omistajat pitävät tärkeänä, että lemmikin viimeiset hetket ovat mahdollisimman laadukkaita niin, että tuskat pyritään minimoimaan ja suomaan eläimelle niin ”hyvä kuolema” kuin mahdollista (ks. Pierce 2012). Varsinaisesta lopettamisesta huolehtii nykyään yleensä eläinlääkäri, mutta oikean hetken arviointiin hän voi antaa vain suosituksen, sillä vastuu eläimen lopettamisesta on viime kädessä eläimen omistajalla. Lemmikin kuoleman toimeenpanoon liittyy siten yhtä aikaa eettisiä, emotionaalisia ja käytännöllisiä kysymyksiä, jotka koskettavat perhettä ja sen jäseniä eri tavoin. Tutkimusten mukaan päävastuu lemmikkien hoidosta on perheessä yleensä naisilla (Sarmicanic 2007), kun taas metsästys ja siinä käytettävät metsästyskoirat ovat yhä pääosin miesten aluetta (Suomen Riistakeskus 2014). Lemmikkien erilaiset tehtävät ja asema perheessä vaikuttavat myös niiden kuolemaan, joka asettuu näiden käytäntöjen väliin, sillä eläimen lopettaminen eli eutanasia saa merkityksensä sekä tappamisena että hoivana, jonka tarkoitus on antaa eläimelle mahdollisuus hyvään kuolemaan (*eu thanatos*, hyvä kuolema) (Rollin 2009). Siksi ei ole itsestään selvää, kuka perheessä päättää eläimen kuolemasta, kuka hoitaa sen käytännössä ja ketä se lopulta koskettaa eniten.

Lemmikin kuolemaa surraan hyvin samalla tavoin kuin läheisen ihmisen kuolemaa (Morrow 1998). Monet suremisen käytännöt kuten hautaaminen, haudan merkitseminen ja haudalla muistelemine ovat vakiintuneet lemmikkieläinkulttuurissa (Hyttinen 1996; Kean 2013). Sitä, miten kuolemaa on sopivaa surra, ohjaavat erilaiset tunteiden ja niiden näyttämisen hyväksyttävyyttä koskevat kulttuuriset normit ja käsitykset (Miettinen 2006; Hochschild 1990). Nämä normit määrittävät sitä, mitä tunteita on sallittua näyttää julkisesti ja millä tavoin (Turner and Stets 2005, 26–36). Samantyyppiset normit koskevat myös lemmikkejä kohtaan koettuja sekä eläinten kuoleman aiheuttamia tunteita sekä niiden näyttämistä (Morrow 1998; Higgin ym. 2011). Tunteiden osoittamista – sitä, kuka saa tuntea, miten, milloin ja missä – säätelee myös kulttuurisesti määritelty, naisen ja miehen tunteet erotteleva sukupuolijärjestelmä.

Se, milloin ja millä tavalla lemmikin kuolemaa surraan, poikkeaa kuitenkin ihmisen kuoleman suremisesta olennaisella tavalla. David Redmalmin (2015) mukaan lemmikin kuoleman sureminen on liminaalista, mikä kuvastaa eläinten ambivalenttia asemaa ihmisen kaltaisina mutta silti erilaisina. Kun eläintä surraan samalla tavoin kuin läheistä ihmistä, eläin näyttäytyy ihmiseen verrattavana subjektina ja sosiaalisen suhteen osapuolena. Samalla ihmisen erityisasema suhteessa eläimiin kiistetään. Silloin, kun surun näyttäminen julkisesti on sosiaalisesti riskialtista tai surijalle itselleen liian raskasta, siitä otetaan kuitenkin etäisyyttä. Näissä tilanteissa korostetaan ihmisen ja eläinten välistä käsitteellistä rajaa määrittelemällä eläin erilaiseksi kuin ihminen. Kuten Shir-Vertesh (2012) yllä, myös Redmalm (2015, 14) tulkitsee, että suhde lemmikkeihin ei lopultakaan näyttäydy arjessa sillä tavalla posthumanistisena, kuin on ehdotettu (Tipper 2011; Charles & Davies 2011). Käsitykset ja käytännöt, jotka viittaavat ihmisen ja eläinten välisen rajan hämärtymiseen, vaikuttaisivatkin olevan vähintäänkin kontekstuaalisia. Tässä artikkelissa osoitamme, että siinä kontekstissa, jossa lemmikin kuolema koetaan perheen sisällä, raja ei ole yksiselitteinen.

Tutkimusaineisto ja menetelmät

Tutkimusaineisto koostuu *Kissa, koira, hevonen – eläin perheenjäsenenä* -kirjoituskeruun tuloksena saaduista teksteistä. Olimme mukana suunnittelemassa keruuta sen järjestäneen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) kansanrunousarkiston

kanssa. Kirjoittajia pyydettiin kertomaan arjesta ja juhlasta lemmikkien kanssa, lapsuusmuistoistaan, yhteiselosta lemmikin kanssa kotona ja sen ulkopuolella, lemmikin hoidon järjestämisestä esimerkiksi matkojen aikana, vuorovaikutuksesta ja yhteistyöstä lemmikin kanssa sekä lemmikin kuolemasta. Keruukutsussa annettiin vastaajille vapaat kädet kirjoitusten muodon ja sisällön suhteen ja heitä ohjeistettiin kirjoittamaan omalla kielellään ja tyylillään. Kirjoittajille oli myös luvassa osallistujien kesken arvottavia palkintoja. (Lemmikkieläinkeruun kirjoituskutsu 2014–2015.)

Keruu kesti noin seitsemän kuukautta (10.10.2014–31.5.2015), ja sen tuloksena saatiin vastauksia 190 kirjoittajalta, yhteensä 1076 sivua. Kirjoittajissa on naisia ja miehiä kaikkialta Suomesta. He edustavat eri sosiaaliryhmiä, kuten opiskelijoita, eläkeläisiä ja työttömiä sekä työssäkäyviä (sosiaali-, terveys-, opetus- ja tiedotusala sekä maa- ja metsätalous). Vastaukset saattoi halutessaan lähettää SKS:lle anonymisti, ja sen vuoksi kaikissa kirjoituksissa ei ole vastaajatiedoissa mainintaa kirjoittajasta. Kirjoittajat ovat tekstinsä lähettäessään antaneet luvan arkistoida lähetyksensä SKS:n kansanrunousarkistoon tutkimuskäyttöä varten, joko nimellään tai nimettöminä.

Keruueseen osallistuneet tekstit ovat sekä muodoltaan että sisällöltään moninaisia. Lemmikeistä yleisimmin muistellaan elämää koirien, kissojen ja hevosten kanssa, mutta mukana on myös kuvauksia ja muistoja muun muassa lemmikkilinnuista, kaneista, rotista, hamstereista, marsuista, kilpikonnista ja hiiristä. Joskus lemmikkinä on voitu pitää myös tuotantoeläimiä, kuten, lehmä, lampaita, sikoja, kanoja ja poroja. Pääosin muistellaan omia lemmikkikokemuksia mutta kerrotaan myös muilta, kuten omilta sukulaisilta tai ystävilta kuultuja muistoja. Jotkut ovat vastanneet systemaattisesti keruukutsussa esitettyihin kysymyksiin, mutta suurin osa on keskittynyt kirjoittamaan juuri niistä asioista, jotka he ovat kokeneet itselleen tärkeiksi. Teksti voi olla puolen sivun mittainen muisto jostain itselle tärkeästä eläimestä tai useita, jopa kymmeniä sivuja pitkä kertomus kaikista elämänaikaisista lemmikeistä. Keruuteksteille tyypillisesti kerronta noudattelee usein elämäkerrallista muotoa, jolloin se alkaa lapsuusajan lemmikkimuistoista ja päättyy nykyhetken lemmikkisuhteen pohdintoihin. Mukana on myös runoja, valokuvia ja lehtileikkeitä. (Ks. esim. Laurén 2006; Kaarlenkaski 2012.) Teemana lemmikin kuolema herättää voimakkaita tunteita, ja se on selvästi koskettanut useimpia kirjoittajia ja saanut heidät myös kirjoittamaan siitä. Tämä kertoo paitsi lemmikkien ihmisen elämää lyhyemmästä eliniästä, myös siitä, miten voimakas ja merkittävä kokemus eläimen kuolema on.

Lähestymme keruutekstejä aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin kiinnittäen erityistä huomiota siihen, miten ihmiset kertovat lemmikkieläimen kuolemaan liittyvistä käytännöistä ja omista tunteistaan niin kotona perheen keskuudessa kuin kodin ulkopuolella. Olemme valinneet keruuteksteistä tähän tutkimukseen yhteensä 42 tekstiä. Tekstit valittiin analyysiin sillä perusteella, että niissä käsitellään perheenjäsenten lemmikin kuoleman vuoksi kokemaan surua sekä perheenjäsenten toimintaa lemmikin kuoleman yhteydessä (kuoleman toteutus, eläimen hautaaminen ja muistelu).

Sisällön ja muodon suhteen heterogeenisiä tekstejä rinnakkain luettaessa ja analysoitaessa niiden kontekstualisoinnin merkitys korostuu, sillä tekstit sijoittuvat ajallisesti, paikallisesti, kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti erilaisiin konteksteihin. Tekstit voivat esimerkiksi palata kauas menneisyyteen, aina 1900-luvun alkuvuosikymmeniin tai 2000-luvulle, ne voivat sijoittua maaseudulle, keskittyä kaupunkielämään tai paikantua näihin molempiin limittäin tai vuorotellen. Kontekstualisoidessamme analysoitavia keruutekstejä, kiinnitämme huomiota paitsi kerrottuun aikaan ja paikkaan myös siihen, kuinka tekstit heijastelevat kirjoittajien erilaisia tapoja käsitellä ja ilmaista kokemuksiaan ja muistojaan. (Ks. Hynninen 2011.)

Analysoimme keruuteksteissä käsiteltyä eläimen kuoleman kohtaamista hyödyntäen kuoleman ja siihen liittyvän surun rituaalien käsittelyä. Kuten ihmisen, myös eläimen kuolema voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen: fyysinen kuolema,

ruumiin hävittäminen ja sosiaalinen kuolema (Nenola-Kallio 1985, 183; Kaukua 2006, 56–77). Kuoleman rituaalin voi nähdä vaiheittain etenevänä siirtymäriittinä, jossa kuoleva siirretään roolistaan elävien yhteisön jäsenenä kuolleiden joukkoon. Heti fyysisen kuoleman jälkeen kuollut on elävien ja kuolleiden välissä, liminaalitulassa, jolloin hänen läsnäolonsa saatetaan vielä kokea elävien yhteisössä riippuen siitä, millaisessa asemassa hän on ollut eläessään. Seuraavassa vaiheessa kuollut siirretään uuteen asemaansa vainajien yhteisöön. Liittymäriitin myötä yhteisön jäsenet palautuvat omiin asemiinsa joko elävien tai kuolleiden joukossa, jolloin koko yhteisö saavuttaa tasapainon, jonka se menetti kuoleman myötä. Vainajalle läheisten ihmisten jäätyä leskiksi, orvoiksi tai vaille tärkeää ystävää, joutuvat he kuolemaa seuraavana suruaikana järjestämään elämäänsä uudella tavalla. (Van Genneep 1977; Koski 2014, 107–109.)

Edellä kuvattu siirtymäriittiteoria pohjautuu luontaistalouksien tutkimuksiin, eikä se toistu kaikilta osin nyky-yhteiskunnassa, ei laitoksissa kuolevien ihmisten eikä myöskään eläinten sosiaalisessa kuolemassa. Kuolemaan liittyvät rituaalit ovat kuitenkin edelleen olemassa, tosin hieman muuttuneina ja uusia piirteitä saaneina, myös medikalisoituneessa yhteiskunnassa (Jetsu 2001, 11). Näiden rituaalien piirteitä voidaan löytää myös lemmikkikulttuurista siltä osin, kuin eläinten kuolemaan ei ole kehittynyt omia rituaaleja (Kean 2013, 26–27). Tässä tutkimuksessa siirtymäriittiteoria auttaa hahmottamaan ja ymmärtämään myös eläimen kuoleman ja sitä seuraavan surun eri vaiheita ja merkityksiä perheissä ja eri sukupuolten kesken.

Eläin perheenjäsenenä ja lopettamispäätöksen vaikeus

Eläinten kohdalla kuoleman eri vaiheet ja niihin liittyvät tavat ja käytännöt muodostuvat erilaisiksi kuin ihmisten, ja jokaisen vaiheen kohdalla on nähtävissä joustoa niin perheen keskinäisessä työnjaossa kuin ihmisen ja eläinten välisen rajan tulkinnassa. Perheessä surutyö eläimen tulevasta kuolemasta alkaa, kun näyttää siltä, ettei lemmikin elämä voi jatkua esimerkiksi sairauden, tapaturman tai luonteeseen liittyvien ongelmien vuoksi. Tilanteessa aktualisoituvat yhtä aikaa kysymykset eettisestä vastuusta sekä havahtuminen eläimen menettämisen tuskaan. Omistajan on osattava arvioida, milloin on oikea hetki lopettaa eläin: ”[v]anhempani eivät millään olisi tohtineet viedä kissaa piikille, vaikka se oli jo todella heikossa kunnossa viimeisinä aikoinaan” (SKS KRA. Lemmikit 222–224. Nainen, synt. 1966. 2015). Kuten lainauksesta näkyy, vanheneminen on eläimelle, kuten ihmisellekin, vähittäinen prosessi. Tässä lemmikin asema osana perhettä konkretisoituu, sillä ”oikean hetken” määrittäminen on vaikeaa, kun eläimen kanssa eletään päivittäisellä tasolla arjessa. Tilannetta hankaloittaa lisäksi se, että perheenjäsenet, joilla usein on kaikilla henkilökohtainen suhde lemmikkiin, reagoivat eläimen tulevaan kuolemaan toisistaan poikkeavin tavoin.

Maaseudulle sijoittuvissa kertomuksissa tuodaan esiin, kuinka eläimet ovat olleet mukana talon jokapäiväisessä elämässä sisällä ja ulkona. Eläinten kuoleman tullessa ajankohtaiseksi, esimerkiksi sairauden, haavoittumisen tai pitkäikäisyyden vuoksi, ne tapettiin kauempana kotipiiristä, yleensä lähimetsässä, ei omassa pihassa. Päätöksen teko siitä, milloin ja kenen tuli suorittaa tappaminen, kuvataan kertomuksissa usein hankalaksi ja voimakkaita tuntemuksia herättäväksi: ”Kun eläimille tuli ikää ja aika alkoi jättää, ne ammuttiin. Se aiheutti riitoja perheen jäsenten kesken.” (SKS KRA. Lemmikit 775. Nainen. 2015.) Kertomuksesta voi lukea, että suhde eläimiin on selvästi emotionaalinen ja ainakin osa perheestä kokee myös eläimet perheenjäseninä. Tämä tulee esille myös kirjoittajan jatkaessa kertomustaan toteamalla, että ”lemmikeille saattoi puhua kaikesta”. Eläimen lopettamiseen liittyvät vaikeudet viittaavat siihen, ettei perheen eläin- ja ihmisjäsenten välille mielletä selkeää rajaa, joka oikeuttaisi ihmisen päättämään eläimen elämän vailla epärointiä ja ristiriitoja.

Kun alkaa olla selvää, että eläimen lopettaminen on edessä, yleensä yksi perheenjäsen joutuu tekemään lopullisen päätöksen lemmikin kuoleman ajankohdasta ja tavasta. Käytännössä vastuu eläimen kuoleman päättämisestä on yleensä vanhemmilla tai aikuisilla lapsilla. Asia koskee koko perhettä, mutta monissa teksteissä näkyy, kuinka kuoleman emotionaalinen kohtaaminen voi olla jollekin perheenjäsenelle ylivoimaista, jolloin jonkun toisen on kannettava vastuu. Seuraavassa on tästä kaksi esimerkkiä, joista näkyy myös se, miten eläinten lopettamisen käytännöt ovat muuttuneet kaupungistumisen myötä. Ensimmäinen esimerkki ajoittuu 1930-luvun maaseudulle, jolloin eläimet, erityisesti lemmikkeinä pidetyt kissat ja koirat, oli tapana lopettaa omin neuvoin tai tuttavien avustuksella: ”Kun Teppo tuli vanhaksi ja melkein sokeaksi, minä jouduin viemään sen enon luo ammuttavaksi. Isä ei suostunut viemään. Koira oli minulle ja isälle kaikkein läheisin.” (SKS KRA. Lemmikit 24–26. Nainen, synt. 1919. 2015.) Tekstiesimerkin kirjoittaja muistelee nuoruusaikaansa, jolloin hän kertoo ”joutuneensa” viemään läheisen ja tärkeän lemmikkinsä tapettavaksi. Kerronnasta voi tulkita, että hän olisi mieluummin jättänyt asian jonkun toisen hoidettavaksi, jos siihen olisi ollut mahdollisuus. Vaikka kertojan isä on varmasti tiennyt, että koira oli tärkeä myös tyttärelle, hän ei kyennyt oman surunsa keskellä surmaamaan koira. Tällöin aikuisuutta lähestyvän tyttären tehtäväksi jäi toimittaa raskas tehtävä.

Vähitellen, 1960- ja 1970-lukujen kuluessa, eläinlääkärit alkoivat sekä hoitaa että lopettaa pieneläimiä. Edellisen esimerkin kertojalta on esimerkki myös tästä kontekstista. Vaikka eläimen kuolema oli siirretty eläinlääkärin tehtäväksi, säilyi eläimen lääkärille vieminen vastentahtoisena tehtävänä, jonka perheen äiti ”joutui” tekemään, kun hänen miehensä kieltäytyi tehtävästä koettuaan sen emotionaalisesti liian vaikeaksi: ”Minä jouduin viemään Jimin nukuttavaksi sen tullessa vanhaksi, Arvi ei suostunut. Tuntui liian pahalta.” (SKS KRA. Lemmikit 24–26. Nainen, synt. 1919. 2015.) Eron vaikeus korostaa eläimen vahvistuvaa asemaa perheenjäsenenä ja ihmisen ja eläinten välisen rajan hälvenemistä, joka on vähitellen johtanut Tipperin (2011) kuvaaman posthumanistisen perhemallin kehittymiseen. Näin myös seuraavassa kuvauksessa eläimen viimeisistä tunteista omistajansa sylissä ennen lopetusta:

Soitin eläinlääkärille ja kerroin tilanteen. Hippu oli melkein 16-vuotias, sairas ja väsynyt. Eläinlääkäri antoi ajan seuraavaksi päiväksi. Itkin ja pidin Hippua sylissäni kotona sohvalla: vielä vuorokausi... enää kolme tuntia... kaksi tuntia... ½ tuntia... Hippu käveli itse autolta eläinlääkärin luokse. (SKS KRA. Lemmikit 930–932. Nainen. 2015.)

Suomalaisessa kansanomaisessa kuolemankulttuurissa kuolema on ollut tärkeä tapahtuma koko yhteisölle. Kuoleman lähestyessä onkin kiinnitetty paljon huomiota tärkeinä pidettyihin yhteisöllisiin hyvästelyihin ja siihen, että kuolevan vierellä on valvottu. (Pentikäinen 1990, 28; Talve 1990, 232; Fingerroos 2004, 167–168). Tutkimusaineistomme mukaan nykyään myös lemmikit hyvästellään ennen niiden kuolemaa. Joskus, jos perheen lapset eivät ole enää kovin pieniä, eläinlääkäriasemalla on koko perhe jättämässä jäähyväisiä yhteiselle lemmikille. Tämä kertoo suhtautumisesta eläimen kuolemaan kuin läheisen perheenjäsenen menetykseen, eikä ero ihmisen hyvästelyyn ole suuri. Läsnaolo ja myötäelävä läheisyys kuolevan luona koetaan tärkeäksi (vrt. Utriainen 2010, 441–442). Aineiston mukaan koetaankin tärkeänä, että eläin saa viettää viimeiset hetkensä perheensä keskellä ja usein läheisimmän ihmisensä sylissä tai silittettävänä:

Päätös lopettaa Juulia oli rankin, mitä olen ikinä joutunut tekemään, mutta samalla se ainoa oikea. Soitin Arille, joka oli töissä, ja 12-vuotiaalle Pyyllle, joka oli juuri päässyt koulusta ja halusi tulla paikalle hyvästelemään Juulian. Sitten ell [eläinlääkäri] antoi sille rauhoittavan ja se nukahti minun syliini, meidän hellitellessämme sitä hiljaa ja rauhoittavasti. Kun Juulia oli täysin unessa, ell antoi sydämentoiminnan lopettavan pükkin ja niin rakas Juuliamme nukkui pois meidän yhä silitellessämme sitä. (SKS KRA. Lemmikit 685–692. Nainen synt. 1969. 2015.)

Koska verbaalinen kommunikaatio ihmisen ja eläimen välillä on aina rajoitetumpaa kuin ihmisten kesken, suhde lemmikkiin on pitkälti kehollinen (Haraway 2003; Birke ym. 2004). Koska myös surun ilmaiseminen sanallisesti on vaikeaa, kosketus voi välittää tunteita paremmin kuin puhuminen. Fyysinen kosketus omistajan ja eläimen välillä luo

turvallisuuden tunteen molemmille. Kun kuoleman lähestyessä eläintä on silittämässä koko perhe, se kertoo sekä perheenjäsenten suhteesta lemmikkiin että lemmikille yhteisesti osoitetusta hoivasta, sillä eläimestä välittäminen ja siitä huolehtiminen ovat keskeisesti yhteydessä toisiinsa (Macnaghten 2004). Usein vastuu lemmikin lopettamisesta lankeaa myös sille perheenjäsenelle, jolla on ollut eläimeen läheisin suhde tai jonka lemmikiksi eläin on mielletty:

Jamin eutanasiapäätöksen teki isäni ilman että kysyi minulta tai äidiltäni mitään saatika olisi ilmoittanut etukäteen. Hän oli eräänä aamuna päättänyt viedä Jamin pieneläinklinikan päivystykseen nukutettavaksi. Jamilla oli jo ikää ja sillä oli nivelvaivoja. Päätöksen teko olisi ollut ajankohtaista varmasti lähiaikoina. Isäni päätös aluksi kummastutti, mutta myöhemmin olen ajatellut sen olevan täysin oikea ja isäni ratkaisutavan mukainen. Hänelle oli myös helpompi, kuten jälkepäin ajateltuna kaikille meille, että hyvästejä ei tarvinnut jättää, isänikään herkkänä miehenä ei olisi varmaan kestänyt nähdä itkevää lasta ja vaimoa. Hän hautasi Jamin itse tärkeään paikkaan, Artjärven mökin pihaan, johon myöhemmin menimme koko perhe jättämään hyvästit. Jamia on muisteltu lämmöllä perheen yhteisenä lemmikkinä enkä missään vaiheessa ole kantanut asiasta kaunaa isälleni. Hän teki aivan oikean päätöksen, koska Jami oli enemmän isäni koira, varsinkin loppuaikoina. Nyt ne ovat jälleen yhdessä, ystävykset. (SKS KRA. Lemmikit 778–786. Nainen. 2015.)

Tällaiseen tilanteeseen sisältyy runsaasti merkityksiä. Kertojan mukaan perheen isä on halunnut välttää perheen yhteisen surun kokemukset, kenties jopa suojella muita perheenjäseniä. Samalla hän on pidättänyt itsellään vallan päättää eläimen lopettamisesta ja pitää siihen sekä hautaamiseen ja jäähyväisiin liittyvät kokemukset itsellään. Kertoja toteaa, että ”Jami oli enemmän isäni koira, varsinkin loppuaikoina”. Näin ei ehkä ole alun perin ollut, mutta kertoja ei mainitse tästä sen enempää. Kirjoitustilanteessa isäkin on jo kuollut, joten on ymmärrettävää, ettei kertoja halua korostaa tilanteeseen liittyviä mahdollisia negatiivisia tunteita tai kritisoida edesmenneen isänsä toimintaa.

Miehen yksinäisyys ja naisen vastuu

Eräs keskeisistä perheenjäsenten väliseen dynamiikkaan liittyvistä kysymyksistä eläinten kuoleman yhteydessä koskee perheenjäsenten sukupuolta, ja sen merkitys näkyy aineistossa sekä päätöksenteon että lopettamisen kohdalla. ”Rols oli tullut niin arvaamattomaksi vieraille ihmisille, että siihen ei enää voinut luottaa, joten isän oli pitänyt luopua Rolsista omalla taskuaseellaan. Isän kuulin kertovan eräälle tuttavalleen, että asia oli ollut vaikea. Luopuminen on vaikeaa.” (SKS KRA. Lemmikit 91–111. Nainen, synt. 1931. 2015.) Kotioloissa eläinten lopettamisesta, samoin kuin teurastuksestakin, vastasivat aineiston mukaan perheen, suvun tai joskus naapuruston miehet. Metsästysharrastuksen vuoksi miehillä on ollut ja on edelleen hallussaan aseita, etenkin maaseudulla metsästysaseita ja kaupungeissa myös vartiointi- ja suojelutyössä tarvittavia pienempiä käsiaseita, joilla eläimet on tarvittaessa voitu surmata. Yllä oleva esimerkki on 1930-luvulta, ja siitä näkyy, kuinka mies – perheen isä – hoiti koiran lopettamisen yksin. Näin useimmiten tapahtui. Joskus paikalla oli myös muita miehiä, mutta ei naisia. Kirjoittaja myös mainitsee, kuinka lopetuksesta ei puhuttu perheen kesken, vaan isä mainitsi siitä vain ”eräälle tuttavalleen”. Lainauksessa on selkeästi nähtävissä, että maaseudulla naisten ja miesten välillä oli eläinten kuoleman kohdalla selvä työnjako. Järjestely merkitsi, että eläimet kuolivat varsinaisen kodin piirin ulkopuolella. Metsä nähtiin ehkä luonnollisempana kotina erityisesti metsästyskoirille, ja kuoleman hetkellä koira ikään kuin palautettiin sille ominaisempaan ympäristöön, luontoon. Samalla se tarkoitti, että miehet kokivat surunsa eläimen kuolemasta yksin ja näyttivät sen korkeintaan toisille miehille.

Aineiston kertojista suurin osa on naisia, jotka kertovat myös siitä, millaisina perheen miesten kokemukset ovat heille näyttäytyneet. Seuraava esimerkki havainnollistaa perheen miesväen, isän ja teini-ikäisten poikien, tunteita tilanteessa, jossa koiran lopettaminen ei ole sujunut niin kuin pitäisi. Tuttava on yrittänyt ampua koiran, mikä ei kuitenkaan onnistunut ensimmäisellä kerralla, vaan koira on jouduttu ampumaan useita kertoja. Pojat ja heidän isänsä ovat olleet

mukana metsässä, missä he ovat joutuneet todistamaan koiran viimeiset, tuskalliset hetket. Erityisesti perheen pojille tunteiden käsittely on ollut vaikeaa, he ovat eristäytyneet suremaan yksin, eikä äidin lohtu ole tavoittanut heitä.

Ukko oli ollut meillä poikiemme kasvunajat, kuohuvat murroskaudet ja siten koirasta oli tullut heille erottamaton ystävä, voinpä sanoa, että tärkeämpi kuin minulle Panu aikoinaan. Siksi tämä koiran lopettamisen näkeminen on ollut heille kamala kokemus. Heidän isänsä kertoi itsekin itkua pidätellen. Minä en kestänyt edes ajatellakaan, vieläkin tekee kipeää kun kuvittelen heidän, poikieni kärsimystä. He näkivät ystävänsä tuskan, ruman, epäonnistuneen kuoleman siellä metsässä olevan suon laidassa. Sinne Ukko haudattiin. Sinne jäi myös oma poika jättämään jäähyväisiä ja kyllä me odotimme ja pelkasimme sitä, että koska hän tulee ja millaisessa kunnossa. Hän tulikin ja sulkeutui äänettömänä kamariinsa. Kaikesta näki, että hän oli itkenyt, suuri herkkä poika, kenties hän oli huutanut tuskansa erämaalle julki. Hän kärsi enemmän kuin vain eron ikävää ystävänsä menetyksestä. Sitä oli vaikea katsoa ja vaikea oli lohduttaa, omakaan tilanne ei ollut helppo. (SKS KRA. Lemmikit 846–853. Nainen, synt. 1940. 2015.)

Lainauksessa eläimen kuolema on sijoitettu kodin ulkopuolelle metsään ja miesten sekä aikuistumista lähestyvien poikien piiriin. Äidin rooli on olla perheen tunne-elämän keskuksena ja ohjaajana. Vaikka hän tuntee vastuuta lastensa lohduttajana, hän ei ole tapahtumapaikalla vaan odottaa kotona.

Seuraava lainaus on samalta kertojalta, ja tapahtuma sijoittuu hiukan edellistä aiemmaksi. Tällä kertaa eläin kuolee tapaturmaisesti, mutta asetelma on muuten samantapainen: kotona oleva äiti kokee voimattomuutta tapahtumasta, jota hän ei ole voinut estää, ja kantaa huolta lapsen surusta. Molemmissa kertomuksissa perheen emotionaalinen tasapaino järkkyy, ja se koetaan eri tavalla sukupuolesta riippuen. Mies ja pojat ovat kuolemassa läsnä ja osallisina, nainen poissa, ulkopuolisena. Suru on yhteinen, mutta järkytys ja huoli kontekstualisoituvat eri tavoin.

[Koirra] oli eräänä päivänä taas juossut takapihan yli kylätielle ja laukannut kuorma-auton peräkärryn rinnalla kiiwaasti haukkuen. Peräkärri oli varmaan roivaillut loivassa kaarteessa, vai tapahtuiko Hipillä arviointivirhe, se kuitenkin sai kuolettavan iskun yläruumiiseensa. Autokuski tajusi heti tapahtuneen, hän pysäköi rekkansa tien viereen. Koirra oli tiellä äänetön ja jostakin rinnan seutuville verinen. Nuorimmaiseni tuli kasvamaan poikki sydäntä särkevästi huutaen: – Äiti, Hipi on kuollut! Oliko poika ollut hädissään koiran mukana yrittäen estää sen hyökkäyksiä kuviteltua vihollista, autoa kohtaan. Näikö poika kaiken, ilmeisesti näki, koska hän juoksi sieltä päin. Mitä sinä tekee äiti, se on tapahtunut, mitä on pelätty. (SKS KRA. Lemmikit 846–853. Nainen, synt. 1940. 2015.)

Kaupungistuminen ja nykyisenkaltaisen lemmikkikulttuurin muotoutuminen ovat tuoneet lemmikit tiiviimmin kodin piiriin, jolloin myös lemmikin kuolemaan liittyvä työnjako sukupuolten välillä on muuttunut. Kun eläinten lopettaminen on siirtynyt eläinlääkärin tehtäväksi, lopetuksen järjestäminen on siirtynyt perheissä entistä enemmän naisten vastuulle. Naiset näyttävätkin toimivan lemmikkien kuoleman rituaalisina johtajina jo lopetuspäätöksestä lähtien, samaan tapaan kuin ihmisen kuolemassa (vrt. esim. Jetsu 2001, 100–113). Samalla miehille on avautunut mahdollisuus vetäytyä lopetustilanteesta. Aineistossa toistuvat kertomukset, joissa perheen äiti osoittaa henkistä vahvuutta ottamalla vastuulleen lemmikin viemisen lopetettavaksi:

Saimme armonaikaa vielä puoli vuotta, kunnes eräänä yönä valvottiin koko perhe koiran tuskasta vaellusta seuraten. Perheen äiti oli se vahva henkilö, joka vei Jerin viimeiselle matkalle. Kukaan muu perheestä ei pystynyt. (SKS KRA. Lemmikit 868–870. Nainen synt. 1926. 2015.)

Eläimen asema perheen ja kodin sisällä on siten vahvasti sidoksissa siihen, millaisia merkityksiä ja käytäntöjä sekä tunteiden kokemista ja näyttämistä sääteleviä normeja (Hochschild 1990) eläimen hoitoon ja lopetukseen perheen sisällä liitetään. Nämä merkitykset, käytännöt ja normit eivät kuitenkaan rakennu pelkästään kodin seinien sisäpuolella. Eläinlääkäriasema on määriteltävissä puolijulkiseksi tilaksi. Lopetustilanteessa eläimen omistaja joutuu hyvästelemään lemmikkinsä ja kohtaamaan sen kuoleman eläinlääkärin ja/tai eläintenhoitajan läsnä ollessa, eikä hyvästelyyn aina anneta omaa rauhallista tilaa. Voikin kysyä, mikä merkitys miesten vakiintuneella tavalla lopettaa eläin yksityisesti yhä

on. Onko nimenomaan naisten helpompi kohdata lemmikin kuolema vieraiden ihmisten läsnä ollessa, varsinkin kun suurin osa eläinlääkäriasemien henkilökunnasta on myös naisia?

Aineiston perusteella miesten suruun liittyvät tunnesäännöt ovat kuitenkin muuttuneet, ja suru on tullut kodin piiriin, toisten perheenjäsenten nähtäväksi ja kuultavaksi. Seuraavassa aineistoesimerkissä perheen äiti vie vakavasti sairaan kissan lopetettavaksi eläinlääkärille, kissa haudataan yhdessä ja myös perheen isä saa ilmaista suruaan käytöksellään: ”Hautasimme Mia-kissamme omaan pihaamme kirsikkapuun juurelle. Mieheni sulkeutui makuuhuoneeseen suremaan.” (SKS KRA. Lemmikit 611–614. Nainen. 2015.) Tässä mies ei enää ole pihalla, metsässä tai muuten perhepiirin ulkopuolella, vaan sisällä kotona, joskin eri huoneessa. Surun olemassaolo on kuitenkin tunnustettu, ja mies reagoi eläimen kuolemaan totutusta poikkeavalla tavalla. Kyseessä on sekä eläinsuhteeseen että sukupuoleen liittyvä performatiivi, sillä toistamalla totuttuja käytäntöjä toisin asioita voidaan muuttaa. Tässä toisin toistamisen kohteena ovat suremisen sukupuolitapaiset käytännöt, jotka muuttavat sekä normatiivista sukupuoli-identiteettiä että eläimen asemaa perheessä. Muutoksen seurauksena sekä eläimen kuolema että miehen siitä tuntema suru tulevat näkyviksi kodin ja perheen piirissä.

Toisessa tapauksessa, jossa kissa on kuollut tapaturmaisesti, kertojan isän tunteet ovat perheenjäsenten tiedossa, vaikkei niitä sen kummemmin eritellä: ”Misu kuoli auton alle, kun olimme muuttaneet Mynämäelle 1984. Asuimme keskusta alueella ja siellä liikenne oli tosi vilkasta. Isälle Misun kuolema oli järkytys.” (SKS KRA. Lemmikit 921–927. Nainen. 2015.) Myös seuraavassa esimerkissä kertojan aviomies näyttää surunsa avoimesti:

Koko seuraava yö valvottiin tuskissaan olevan Vilman vierellä. Se raukka oksensi ihan mustaa... Lääkäri Nurmi oli sanonut, että muutamassa tunnissa näkee, onko verensirto vaikuttanut. Ensi kertaa meni Veikkokin polvilleen rukoukseen. Aamulla lähdimme raskain mielin lääkäriin. Ja illalla kaivoi Veikko hautaa pihassani... (SKS KRA. Lemmikit 753–767. Nainen, synt. 1937. 2015.)

Edellä olevaan kertomukseen liittyy ihmisen kuolemiseen verrattavia uskonnollisia ja rituaalisia piirteitä. Kyseessä on kertojan miesystävän koira, ja kertomuksesta voi päätellä, että molemmat ovat pitäneet koiraa tärkeänä perheenjäsenenä, jonka rinnalla he ovat olleet kuolemaan saakka ja rukoilleet sen puolesta. Mies ottaa koiran kuolemasta myös tärkeän rituaalisen vastuun kaivamalla rakkaalle lemmikilleen haudan pihalle. Yhteys vanhaan peitellyn suremisen perinteeseen on katkennut, ja miehen tuntemasta murheesta on tullut avointa, jolloin lemmikkiä on mahdollista surra ja muistella yhdessä perheen kesken.

Hautaaminen ja yksityinen suru

Kuoleman tullessa selvästi ajankohtaiseksi, yksi tapa valmistautua siihen on lemmikille sopivan hautapaikan miettiminen ja joskus jopa haudan kaivaminen valmiiksi. Hautapaikka tekee kuolemasta konkreettisen ja samalla lopullisemman. Kuoleman siirtymäriitit eivät välttämättä seuraa kronologisesti toisiaan vaan voivat kulkea limittäin. Lemmikkien hautaamiseen liittyvät käytännöt seurailevat nykyään ihmisten hautaamisen rituaaleja, vaikka eläimiä on haudattu niin kauan kuin niitä on pidetty ihmisyyhteisöissä. Suomessa on esimerkiksi hevosen hautaaminen tilan omille maille ollut vuosisatainen tapa (Leinonen 2013, 221). Lemmikkejä haudataan nykyään sekä kotipihoihin, mökkipihoille, metsien siimekseen että eläinten hautausmaille. Länsimaissa lemmikkieläinten hautausmaita on perustettu jo 1800-luvulla nykyisenkaltaisen lemmikkikulttuurin alkaessa muotoutua (Howell 2002), ja Suomessa ensimmäinen hautausmaa eläimille perustettiin Helsinkiin niinkin varhain kuin vuonna 1920 (Hyttinen 1996, 141).

Aineiston mukaan hautapaikka mietitään yleensä tarkoin ja siihen liittyy erityisiä merkityksiä ja muistoja eläimen elämän varrelta. Hautaaminen näyttäytyy kertomuksissa tärkeänä rituaalina, jossa eläin saatetaan viimeiseen lepoon ja haudan äärellä on lupa itkeä ja surra. Hautaaminen on selvästi olennainen osa eläimestä luopumisen prosessia ja surutyötä. ”Kissaa itkettiin kauan. Pörri haudattiin kotipihallemme sen lempisireenin alle, sireenin, jonka alla Pörrillä oli tapana makoilla kuumina kesäpäivinä tai kytätä pihapiirin myyriä ja hiiriä.” (SKS KRA. Lemmit 222–224. Nainen, synt. 1966. 2015.)

Eläimen varustelu hautaan tapahtuu kertomusten mukaan huolella harkiten. Joskus lemmikille rakennetaan oma arku tai se kääritään pyyhkeeseen tai lämpimään huopaan, joka on ollut eläimelle tärkeä sen eläessä: ”Kaikki koiramme mieheni on haudannut puutarhaan. Lemmit oli ensin kääritty pellavapyyhkeisiin.” (SKS KRA. Lemmit 714–715. Nainen, synt. 1945. 2015.) Pellavaliinan tai muun pellavaisen kankaan käyttö liittyy ihmisten hautarituaaleihin (Kaukua 2006, 68). Kertoja mainitsee pellavapyyhkeen käytöstä lemmikkien käärimiseen monikkomuodossa – käytäntö on ollut kertojalle tapa, jonka juuret ovat ihmisyhteisön rituaaleissa ja joka siten rinnastaa lemmikin perheen ihmisjäseniin.

Hautaan laitetaan joskus mukaan lemmikille tärkeitä esineitä, kuten leluja: ”[p]ieni matkalainen lelukoira kainalossaan pääsi ”Tuonen lehtoon” Nikun ja Pikin haudan viereen” (SKS KRA. Lemmit 753–767. Nainen, synt. 1937. 2015). Hautaan mukaan laitettavat esineet antavat olettaa, että varusteluun liittyy ajatus jonkinlaisesta kuolemanjälkeisestä elämästä, jossa erilaiset varusteet voivat olla eläimelle tarpeellisia. Eläimen hautaan valmisteluun on siis omaksuttu rituaalisia piirteitä ihmisten hautauskäytännöistä. Vielä 1800-luvulla oli Suomessa tavallista varustaa vainaja kuolinmatkalle laittamalla arkuun hänen henkilökohtaisia esineitään (kampa, piippu, lapselle leikkikaluja), työvälineitä (neula ja lankaa, kirves), ruokaa ja rahaa (Talve 1990, 232–233).

Seuraava lainaus kuvastaa tilannetta, jossa osa eläimen kuolemaan liittyvistä sukupuolisidonnaisista käytännöistä, kuten miehen lupa näyttää surunsa, ovat muuttuneet samalla, kun toiset ovat säilyneet kutakuinkin ennallaan. Eläimen hautaamiseen liittyvät toimet, kuten haudan kaivaminen, arkun valmistus tai ostaminen ja hautakiven hankkiminen kuuluvat edelleen perheen miesten vastuulle (vrt. Jetsu 2001, 100–101). Muutos ankkuroi suremisen performatiivin muutoksen normatiivisen sukupuoli-identiteetin emotionaaliseen aspektiin – vaikka suremiseen liittyvät tunnesäännöt muuttuvat, se ei vaikuta muihin sukupuoliin ja eläinsuhteeseen liittyviin vakiintuneisiin tapoihin.

Olimme lähdessä Poriin vuoden 1999 alussa. Siellä oli mieheni Aarnen vanha kotitalo, sen pihaan Aarne oli jo kesällä kaivanut itkien haudan ”varmuuden vuoksi”. [...] Eläinlääkäri kysyi: ”Onko teillä Porissa sukuhauta?” Itkimme Aarnen kanssa kummatkin, kun Hippu nukutettiin. Eläinlääkäri sanoi, että menkää nyt kotiin itkemään, kun Aarne otti Hipun syliinsä. Pojat eivät enää asuneet kotona, mutta kovasti hekin Hippua surivat. Hippu haudattiin siis Poriin, Aarnen vanhan kotitalon pihaan oman filltinsä sisään ja omat kumilelut ja pallot ympärille. (SKS KRA. Lemmit 930–932. Nainen. 2015.)

Aineiston mukaan lemmikkien hautoja koristellaan ja hoidetaan aktiivisesti, jopa vuosia, ja hautaan liittyvät rituaalit jaetaan perheenjäsenten kesken: ”V. 2009 kuolleelle konnalleme mieheni teki vanhasta puusta arkun ja myöhemmin hautakiven. Koristelimme haudan konnamme lempiasioilla.” (SKS KRA. Lemmit 616–620. Anonyymi. 2015.) Hautojen hoitamiseen ei näytä liittyvän sukupuolisidonnaisuutta, vaan sekä miehet että naiset hoitavat niitä.

Isäni, joka ei ollut lainkaan käytännöllinen, onnistui kuitenkin rakentamaan arkun Jintalle. Hän kävi talviaikaan kaivamassa saaristomökkinne pihaan haudan, jonne hän hautasi pikkukoiran. Paikka oli omenapuun juurella. Kesän koitettua hän istutti sinne villikieloja, mansikkaa ja äiti kätki maahan skillan sipuleita. Hauta on säilynyt kauniina näihin päiviin asti. (SKS KRA. Lemmit 153–172. Nainen. 2015.)

Kuten ihmisten, myös lemmikkien kohdalla vaihtoehtona hautaamiselle on nykyisin tuhkaaminen. Etenkin kaupunkialueilla kaikilla ei ole mahdollisuutta haudata lemmikkiään omille maille, eivätkä kaikki halua sitoutua haudan hoitamiseen. Vaikka myös tuhkaurna on mahdollista haudata tai tuhkat voi sirotella luontoon, urnaa voi

säilyttää kotonakin. Joskus uurnan tai tuhkien sijoittaminen saattaa viivästyä, ja aineiston perusteella näyttää siltä, ettei lemmikkinsä menettänyt ole silloin vielä ollut valmis kuoleman tuomaan eroon. Seuraavassa esimerkissä ruumiin hävittämisen rituaali limittyi ikään kuin osaksi sosiaalista kuolemaa:

Tyttäreni tuhkautti Rillan. Hän on siitä lähtien kuljettanut pientä sinetöityä uurnaa mukanaan, ja aikoo nyt luultavasti haudata sen viimein Rosan viereen puutarhamökkinä pihalle villiviinaiidan katveeseen. (SKS KRA. Lemmikit 153–172. Nainen. 2015.)

Hautapaikalla on lemmikin omistajalle olennainen merkitys, eikä sen vuoksi ole sama, missä hauta sijaitsee. Hautapaikan tulee mielellään olla lemmikin omistajan saavutettavissa, tuttu ja riittävän lähellä. Suremisen kannalta on tärkeää, että hautapaikan ympäristö on tilana turvallinen ja sellainen, että omistaja voi kohdata ja purkaa siellä tunteensa. Hilda Keanin (2013, 31–35) mukaan lemmikkien hautausmaa on paikka, jossa ihmisten ja eläinten tilat limittyvät ja ihminen ja eläin käsitteinä sekoittuvat. Sellaisena se nostaa esiin lajienvälisen suhteen merkityksen tavalla, joka sallii lemmikin kuoleman suremisen julkisesti. Perusteluja surun näyttämiseksi ei tarvita, sillä lemmikkihautausmaalla eläimen ymmärtäminen subjektina ja emotionaalisen suhteen osapuolena on itsestään selvää. Aineistossa lemmikkien hautausmaat koetaan kuitenkin joskus julkisina paikkoina, joissa eläintä ei ole yhtä helppo surra siten kuin yksityisissä paikoissa, omalla pihamaalla tai mökillä. Ilmiö johtunee Suomelle tyypillisestä kesämökkikulttuurista, jonka kautta agraariset käytännöt ovat vielä varsin tuoreina muistissa. Seuraava lainaus on esimerkki tästä:

Itse olisin pitänyt ajatuksesta, että molemmat kissat olisi haudattu mökille kun ne niin nauttivat olla siellä, mutta molemmat kuolivat talvella, joten se ei oikein ollut mahdollista. Äitini järjesti Lilin kuollessa paikan lemmikkieläinten hautausmaalta jossain. Myöhemmin Tytti haudattiin myös samalle hautausmaalle. En ole kuitenkaan koskaan pystynyt vierailemaan niillä, sillä en pysty ajattelemaan niiden kuolemaa. En tiedä, kuka huolehtii haudoista tai tarvitseeko niistä huolehtia. (SKS KRA. Lemmikit 451–455. Synt. 1988. 2015.)

Toisin kuin Redmalm (2015) esittää, tämän tutkimuksen perusteella pyrkimys surra eläimen kuolemaa yksityisesti ei ole ristiriidassa sen kanssa, että eläin koetaan perheenjäseneksi ja suru oikeutetuksi. Myös ihmisen kuolema on modernissa yhteiskunnassa pitkälti yksityinen, eristetty kokemus (Giddens 1991, 144–180), ja nykyisessä lemmikkikulttuurissa eläimen kuolema näyttää muodostuneen tältä osin hyvin samankaltaiseksi.

Muistelu yhdessä ja erikseen

Kun eläin on haudattu, siirrytään kuoleman prosessin viimeiseen, muisteluvaiheeseen, joka on luonteeltaan sosiaalista. Eläintä muistellaan paitsi yksin myös muiden perheenjäsenten kanssa. Seuraavassa esimerkissä kirjoittaja puhuu eläimestä me-muodossa, vaikka rituaali, muistokortin tekeminen, sinänsä on hänen omansa: ”Tein kilpikonnastamme muistoksi runokortin ikään kuin terveisiksi loppumattomille uimareiteille ja lämpimille rannoille.” (SKS KRA. Lemmikit 616–620. Anonyymi. 2015.) Perheessä saatetaan myös varautua tulevaan surutyöhön jo ennakolta, ottamalla lemmikistä viimeisiä valokuvia ennen lopetushetkeä ja heti sen jälkeen.

Uudella käynnillä Lahdessa eläinlääkäri oli ehdottanut, että Pelle oli saanut elää jo harvinaisen pitkän marsun elämän ja voitaisiin jatkohoitojen sijasta lopettaa. Lapset kokivat sen Pellen parhaaksi. Kaunis pieni laatikko oli varattu Pellen kotimatkaa varten. Marita piti laatikkoa sylissään matkan ajan. Kotona lapsia odotti ruoka. Hetken levähtämisen jälkeen otettiin rakkaasta Pelle-marsusta laatikossaan valokuvamuistoja. Illan suussa kävimme, Marita ja minä, hautaamassa Pellen kotimme lähistöllä olleen suuren kuusen alle. Kuusen tuheat alaoksat ulottuivat miltei maahan asti. Haudan päälle tuli suuri litteä kivi, etteivät ketut tai muut metsän elävät pääsisivät kaivamaan pientä vainajaa esiin. Mitään merkkiä emme haudalle laittaneet. Tiesimme paikkakunnalta pois muuton olevan edessä lähivuosina. Muutaman kerran vielä ehdimme kesäaikaan käydä Pellen haudalla. Kaikki oli samalla tavalla kuin meiltä oli jäänyt. (SKS KRA. Lemmikit. 246–251. Nainen, synt. 1943. 2015.)

Suruprosessia käsitellään perheessä eri tavoin, se voi joko yhdistää tai etäännyttää perheenjäseniä toisistaan. Joskus surutyötä tehdään yhdessä, mikä voi helpottaa menetyksen tuskaa. Sen sijaan jos surutyö jää kesken tai pitkittyy, siitä voi kehittyä ylitsepääsemätön ja vaikea asia, joka vaikuttaa myös perheenjäsenten keskinäisiin suhteisiin. Seuraavassa esimerkissä kissan kuolema jää varjostamaan kertojan vanhempien elämää niin, että se vaikuttaa heidän rooliinsa isovanhempina, mistä kertoja on selvästi pahoillaan:

Kissan kuolema oli todella raskas asia vanhemmilleni, jotka siis enää asuivat sen kanssa siskoni ja minun aikuistuttua ja muutettua pois kotoa. Välillä tuntui, että mikään ei auta pääsemään yli menetyksestä, ei vaikka uusia lapsenlapsia syntyi tai muuta mukavaa tapahtui. (SKS KRA. Lemmikit. 222–224. Nainen, synt. 1966. 2015.)

Lainauksesta välittyvä pyrkimys korostaa ihmisen ja eläinten välistä rajaa ja hierarkiaa, sitä ettei eläin loppujen lopuksi kuitenkaan saa mennä perheen ihmisjäsenen edelle. Tällaisissa tilanteissa raja joustaa Shir-Verteshin (2012) kuvailemalla tavalla. Rajan hälveneminen on ikään kuin ehdollista: sitä ei tarvita niin kauan, kuin eläimelle ei ole kilpailijoita, mutta tosipaikan tullen sen voi aina vetää takaisin.

Monista surutyön käsittelyn kuvauksista välittyvä kuitenkin kokonaisvaltainen käsitys lemmikistä perheen yhteisenä jäsenenä, jonka ei tarvitse kilpailla asemastaan. Seuraavassa esimerkissä paitsi lemmikin muisto, myös muistelukäytäntö on yhteinen ja jaettu: ”Meillä oli omat reittimme ja lenkkimme. Vieläkin kun lähdemme mieheni kanssa kahdestaan kävelemään, puhumme Leevin lenkistä, pidemmästä ja lyhyemmästä.” (SKS KRA. Lemmikit 658–661. Nainen, synt. 1964. 2015.) Yhteinen muisteleminen korostaa lemmikin asemaa perheenjäsenenä; sillä on ollut suhde perheen kaikkiin ihmisjäseniin ja roolinsa myös heidän jakamassaan kodin ulkopuolisessa elinpiirissä.

Kun surua käydään läpi yhteisöllisesti, eläintä yhdessä muistellen ja itkien, se auttaa irrottautumaan kuolleesta eläimestä, ymmärtämään kuolemaa paremmin ja menemään elämässä eteenpäin. Tämä tulee hyvin esille seuraavassa tekstiesimerkissä, jossa kirjoittaja kuvaa yhteisesti jaettua ja osoitettua surua positiivisin määrein: ”Suru, jonka tyttären kanssa sain jakaa, oli suloinen, syvä ja aito. Miten ikimuistoisen jakson elämässämme olimme saaneetkaan Pellen kanssa kokea! Kiitollisuuden tunne jäi päällimmäiseksi eläinystävästämme.” (SKS KRA. Lemmikit. 246–251. Nainen, synt. 1943. 2015.) Kertoja onnistuu tässä tavoittamaan surun kokemuksen kautta eläinsuhteen syvemmän merkityksen itselleen ja tyttärelleen.

Donna Harawayn (2003, 17) mukaan ihmisen ja eläimen välisen suhteen ”osapuolet eivät ole olemassa ennen suhdetta”. Tämä tarkoittaa, että eläimen kohtaaminen ja eläminen sen kanssa muuttavat sekä ihmistä että eläintä tavalla, jota ei ole voinut ennakoida, sillä jokainen suhde on yksilöiden välinen kokemus eikä noudata yleistä kaavaa. Kun perheessä koetaan lemmikin kuolema, se muuttaa perhettä perustavalla tavalla. Kuoleman aiheuttama menetys, järkytys, perheenjäsenten toiminta ja kommunikaatio sekä yhdessä tai erikseen koettu suru jäävät mieliin ja vaikuttavat perheenjäsenten keskinäisiin suhteisiin ja käsitykseen toisistaan perheenä, johon on joskus kuulunut tärkeänä pidetty lemmikki. Eläimen kuolema konkretisoi siten osaltaan myös eläimen elämän, sekä sitä lähellä olevien ihmisten elämäntarinassa että yhteiskunnassa yleensä.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet lemmikin kuoleman kokemista perheessä. Aineistomme perusteella lemmikin kuolema voidaan jäsentää kuoleman rituaalien mukaisesti osittain samalla tavoin kuin ihmisen kuolema. Eläinten kuolema eroaa ihmisten kuolemasta eläimen lopettamisen osalta (kuoleman ajankohdan päättäminen ja kuoleman

tuottamisen tavat), mutta tapa jolla lopettamiseen suhtaudutaan, kertoo tunnesiteestä eläimeen ja lemmikin vahvasta asemasta perheenjäsenenä. Lopettamis päätös koetaan vaikeaksi, ja se saattaa aiheuttaa ristiriitoja perheen ihmisjäsenten kesken. Se, kuinka ristiriidat ratkaistaan ja kuka kantaa eläimen kuolemasta käytännöllisen, emotionaalisen ja rituaalisen vastuun, on sukupuolisesti määrittynyttä.

Eläinten lopettamiseen liittyvät käytännöt ovat etenkin maaseudulla olleet pitkälti sukupuolisidonnaisia. Eläinten lopettaminen on ollut miesten tehtävä, se on tapahtunut kodin ulkopuolella, ja tunnesääntöjen mukaan myös miesten suru eläinten kuolemasta on jäänyt kodin ulkopuolelle. Tilannetta ovat muuttaneet sekä sukupuolijärjestelmässä että lemmikkikulttuurissa tapahtuneet muutokset. Eläinten lopettaminen tapahtuu nykyään pääsääntöisesti eläinlääkäriasemilla. Ne koetaan puolijulkisina tiloina, joissa miesten ei välttämättä ole helppoa näyttää tunteitaan, eikä se ole siellä naisillekaan aina helppoa. Kuolleiden lemmikkien sureminen onkin siirtynyt erityisesti miesten kohdalla yhä useammin kotiin. Miesten mahdollisuus näyttää surunsa avoimesti osaltaan haastaa normatiiviset sukupuolitavat ja -identiteetit suhteessa sekä perheeseen että eläimen asemaan siinä (vrt. Jokinen 2005). Samalla vastuu lemmikkien kuoleman järjestämisestä on siirtynyt pitkälti naisten harteille. Tutkimusaineistomme perusteella nykypäivän naiset ottavat eläimen kuoleman ajankohtaistuessa rituaalisen johtajan roolin: he tekevät pääasiassa päätöksen siitä, milloin eläin vietään eläinlääkärin lopetettavaksi, ja he myös useimmiten kantavat vastuun eläimen sinne viemisestä. Sukupuoli-identiteetin muutos on kuitenkin osittainen, mikä näkyy siinä, että lemmikin hautaamiseen liittyvät käytännöt, kuten haudan kaivaminen ja hautakiven valmistaminen, ovat edelleen miesten tehtäviä.

Aineistossa olevat, lemmikkien kuolemaan liittyvät kertomukset ovat lähes poikkeuksetta naisten kertomia. Tämä kertoo siitä, että he ovat kokeneet lemmikkien kuolemasta kertomisen tärkeänä, se on heille olennainen osa eläinsuhdetta ja siitä kertominen on heille luonnollista. Koko keruuaineistossa on hyvin vähän miesten kertomia kokemuksia lemmikin kuolemasta. Kuolemasta ja sen herättämistä, usein ahdistavista ja surullisista tunteista kirjoittaminen on saattanut toimia naisille voimauttavana, ja kirjoittaminen on voinut osaltaan helpottaa tärkeän perheenjäsenen menetykseen liittyvässä surutyössä. Olemme toisaalta myös tietoisia aineiston asettamista rajoituksista miesten kokemusten kuvaamisessa. Osittain ne johtuvat siitä, että kirjoituskeruiden vastaajista suurin osa on tyypillisesti naisia (esim. Laurén 2006; Kaarlenkaski 2012). Tämän tutkimuksen perusteella näyttää ilmeiseltä, että miesten kokemuksia lemmikkien kuolemasta kannattaisi tutkia erikseen tarkemmin.

Huolimatta siitä, että lemmikkien asema perheenjäsenenä on vahvistunut ja eläimen kuolemanrituaalit noudattavat pitkälti samanlaista kaavaa kuin ihmisten kohdalla, suhtaudutaan lemmikkien avoimeen suremiseen suomalaisessa yhteiskunnassa aineiston perusteella vielä varsin varovasti (vrt. Redmalm 2015). Toisaalta raja ihmisten ja muiden eläinten välillä halutaan pitää selvänä, jolloin lemmikin kuoleman aiheuttamalle surulle ei anneta samanlaista tilaa ja arvoa kuin ihmisten suremiselle. Toisaalta taas lemmikkejä voidaan surra perheen ja etenkin muiden eläinten omistajien kesken hyvinkin avoimesti, mistä ovat osoituksena esimerkiksi eläinten kuolinilmoitusten lisääntyminen erilaisissa medioissa, kuten internetin eläinsivustoilla ja erilaisia lemmikkejä koskevissa harrastelehdissä (Kean 2013). Menettyjen lemmikkien sureminen ei kuulu julkisiin tiloihin, vaan surutyö tehdään pääsääntöisesti suljetuissa tiloissa, samalla tavoin ajattelevien yhteisöjen sisällä sekä kodeissa, perheenjäsenten kesken. Kyse on siten pitkälti tunnesäännöistä ja tilasta, toisin sanoen siitä, millaisissa tiloissa eläimen kuoleman aiheuttaman surun näyttäminen – ja samalla ihmisen ja eläinten välisen rajan häivyttäminen – on sallittua ja millaisissa ei.

Tutkimuksemme perusteella eläimen kuolemaan liittyvät tapahtumat ja kokemukset ilmentävät ihmisen ja eläimen välisen rajan kontekstisidonnaisuutta myös perheen sisällä. Eläimen sureminen korostaa posthumanistista perhekäsitystä, jossa raja hälvenee ja koetaan jopa tarpeettomaksi ja eläin on pitkälti ihmiseen verrattavassa asemassa

perheenjäsenenä (Tipper 2011). Surun kätkeminen sosiaalisessa tilanteessa asettaa ihmisen eläimen edelle, jolloin raja tulee näkyväksi. Shir-Vertesh (2012) puhuu joustavuudesta, mutta kyse voi olla myös rajan ehdollisuudesta: rajaa ei tarvita, jos ei tapahdu mitään sellaista, mikä kyseenalaistaa ihmisen ja eläimen tasa-arvoisuuden.

Kirjoittajat:

Dosentti Nora Schuurman työskentelee Koneen säätiön tutkijatohtorina Itä-Suomen yliopistossa. Hänen tutkimusalansa on yhteiskuntatieteellinen ja kulttuurinen eläintutkimus, erityisesti ihmisen ja eläimen välinen performatiivinen ja emotionaalinen suhde sekä eläimen subjektiasema ja toimijuus. Hän on julkaissut vertaisarvioituja artikkeleita kotimaisissa ja kansainvälisissä joulaleissa, minkä lisäksi hän on vastikään toimittanut kirjan *Affect, Space and Animals* (Routledge, 2016) yhdessä Jopi Nymanin kanssa. Hänen tämänhetkinen tutkimuksensa käsittelee lemmikkien kuolemaan liittyviä käsityksiä, kokemuksia ja käytäntöjä. Yhteystiedot: nora.schuurman@uef.fi

Dosentti Kirsi Laurén työskentelee tällä hetkellä folkloristiikan yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa. Hänen erityisalaansa on kulttuurinen ympäristötutkimus sekä kirjoitettujen kertomusten tutkimusmenetelmät. Tutkimuksissaan hän on tarkastellut ihmisten suhdetta suo- ja metsäluontoon sekä rajaseutuihin liittyviä kulttuurisia merkityksiä. Viimeaikaisissa tutkimuksissaan hän on kiinnostunut kulttuurisista lemmikkieläinsuhteista. Yhteystiedot: kirsi.lauren@helsinki.fi

Lähteet

Tutkimusaineisto:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto: Lemmikkieläinkeruu (2014–2015). Helsinki.

Lemmikkieläinkeruun keruukutsu: <http://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/hankinta-ja-kokoelmapolitiikka/keruut/kissa-koira-hevonen-elain>

Kirjallisuus:

Bauman, Zygmunt. *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Cambridge: Polity Press, 1992.

Birke, Lynda, Mette Bryld, and Nina Lykke. "Animal Performances. An Exploration of Intersections between Feminist Science Studies and Studies of Human/Animal Relationships." *Feminist Theory* 5, no. 2 (2004): 167–83.

Butler, Deborah and Nickie Charles. "Exaggerated Femininity and Tortured Masculinity: Embodying Gender in the Horseracing Industry." *The Sociological Review* 60:4 (2012): 676–95.

Butler, Judith. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. London: Routledge, 1990.

Charles, Nickie. "'Animals Just Love You as You Are': Experiencing Kinship across the Species Barrier." *Sociology* 48, no. 4 (2014): 715–30.

Charles, Nickie and Charlotte Aull Davies. "My Family and Other Animals: Pets as Kin." In *Human and Other Animals: Critical Perspectives*, edited by Bob Carter and Nickie Charles, 69–92. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

Cudworth, Erika. "Killing Animals: Sociology, Species Relations and Institutionalized Violence." *The Sociological Review* 63 (2015): 1–18.

Fingerroos, Outi. *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2004.

Franklin, Adrian. *Animals and Modern Cultures. A Sociology of Human–Animal Relations in Modernity*. London: SAGE, 1999.

Franklin, Adrian. "'Be(a)ware of the Dog': A Post-Humanist Approach to Housing." *Housing, Theory and Society* 23, no. 3 (2006): 137–56.

Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.

Hakola, Outi, Sari Kivistö, and Virpi Mäkinen. ”Johdanto.” In *Kuoleman kulttuurit Suomessa*, edited by Outi Hakola, Sari Kivistö, and Virpi Mäkinen, 9–22. Helsinki: Gaudeamus, 2014.

Haraway, Donna. *Companion Species Manifesto: Dogs, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003.

Haraway, Donna. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008.

Higgin, Marc, Adrian Evans, and Mara Miele. ”A Good Kill: Socio-Technical Organisations of Farm Animal Slaughter.” *Humans and Other Animals: Critical Perspectives*, edited by Bob Carter and Nickie Charles, 173–94. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.

Hochschild, Arlie Russell. ”Ideology and Emotion Management: A Perspective and Path for Future Research.” In *Research Agendas in the Sociology of Emotions*, edited by Theodore D. Kemper, 117–42. Albany: State University of New York Press, 1990.

Hoikkala, Tommi, and J.P. Roos. ”Onko 2000-luku elämänpolitiikan vuosituhat?” In *Nuorisopolitiikka Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*, edited by Heikki Silvennoinen, 9–31. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 29/Nuora, 2000.

Howell, Philip. ”A Place for the Animal Dead: Pets, Pet Cemeteries and Animal Ethics in Late Victorian Britain.” *Ethics, Place and Environment* 5, no. 1 (2002): 5–22.

Hynninen, Anna. ”Elämää kerroksittain. Arkistokirjoittamisen kontekstualisointi.” In *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuun aineistoihin*, edited by Sami Lakomäki, Pauliina Latvala, and Kirsi Laurén, 259–95. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2011.

Hytinen, Sonja. ”Muisto elää! Lemmikkieläimen kuolema ja hautamuistomerkit Helsingin eläinten hautausmaalla.” In *Vitsistä videoon. Uusia kirjoituksia nykyperinteestä*, edited by Eeva-Liisa Kinnunen, Kaarina Koski, Riikka Penttilä, and Minttu Pietilä, 137–55. Tietolipas 146. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1996.

Jallinoja, Riitta. *Perheen vastaisku. Familistista käännettä jäljittämässä*. Helsinki: Gaudeamus, 2006.

Jetsu, Laura. *Kahden maailman välillä. Etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2001.

Jokinen, Eeva. *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus, 2005.

Kaارlenkaski, Tajja. *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja eläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 2012.

Kaukua, Lotta. ”Lemmikkieläimen elämä ja kuolema kulttuuri-ilmionä.” Pro gradu, Jyväskylän yliopisto, 2006.

Kean, Hilda. ”Human and Animal Space in Historic ‘Pet’ Cemeteries in London, New York and Paris.” In *Animal Death*, edited by Jay Johnston and Fiona Probyn-Rapsey, 21–42. Sydney: University of Sydney Press, 2013.

Keurulainen, Alexandra. *Muuttuva suomalainen perhe*. Publications of the University of Eastern Finland. Social Sciences and Business Studies. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto, 2014.

Koski, Kaarina. ”Sosiaalinen kuolema.” In *Kuoleman kulttuurit Suomessa*, edited by Outi Hakola, Sari Kivistö, and Virpi Mäkinen, 107–22. Helsinki: Gaudeamus, 2014.

Jokinen, Kimmo and Kimmo Saaristo. *Suomalainen yhteiskunta*. Porvoo–Helsinki: WSOY. 2006.

Laurén, Kirsi. *Suo – sisulla ja sydämellä. Suomalaisen suokokemukset ja -kertomukset kulttuurisen luontosuhteen ilmentäjinä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2006.

Leinonen, Riitta-Marja. *Palvelijasta terapeutiksi. Ihmisen ja hevosen suhteen muuttuvat kulttuuriset mallit Suomessa*. Oulu: Oulun yliopisto, 2013.

Liljeström, Marianne. ”Sukupuolijärjestelmä.” In *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, edited by Anu Koivumaa and Marianne Liljeström, 111–38. Tampere: Vastapaino, 2004.

- Macnaghten, Phil. "Animals in Their Nature: A Case Study on Public Attitudes to Animals, Genetic Modification and 'Nature'." *Sociology* 38, no. 3 (2004): 533–51.
- Marvin, Garry. "Wild Killing: Contesting the Animal in Hunting." In *Killing Animals*, edited by The Animal Studies Group, 10–29. Urbana: University of Illinois Press, 2006.
- Miettinen, Sonja. *Eron aika. Tyttörien kertomuksia ikääntyneen vanhemman kuolemasta*. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2006.
- Morrow, Virginia. "My Animals and Other Family: Children's Perspectives on Their Relationships with Companion Animals." *Anthrozoös* 11, no. 4 (1998): 218–26.
- Nenola-Kallio, Aili. "Kuolema, yksilö, yhteisö. Kuoleman rituaalien alustavaa tarkastelua." In *Etiäinen I. Folkloristikkaa ja uskontotiedettä*, edited by Martti Junnonaho, 178–206. Turku: Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos, 1985.
- Ojanen, Karoliina. *Tyttöjen toinen koti. Etnografinen tutkimus tyttökulttuurista ratsastustalleilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2011.
- Pentikäinen, Juha. *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1990.
- Pierce, Jessica. *The Last Walk: Reflections on our Pets at the End of their Lives*. Chicago: Chicago University Press, 2012.
- Power, Emma R. "Domestication and the Dog: Embodying Home." *Area* 44, no. 3 (2012): 371–78.
- Redmalm, David. "Pet Grief: When is Nonhuman Life Grievable?" *The Sociological Review* 63, no. 1 (2015): 19–35.
- Rollin, Bernard E. "Ethics and Euthanasia." *The Canadian Veterinary Journal* 50 (2009): 1081–6.
- Sanders, Clinton R. *Understanding Dogs*. Philadelphia: Temple University Press, 1999.
- Sarmicanic, Lisa. "Companion Animals." In *Encyclopedia of Human–animal Relationships: A Global Exploration of Our Connections with Animals*, edited by Marc Bekoff, 163–174. Westport, CT: Greenwood Press, 2007.
- Schuurman, Nora, and Maarit Sireni. "'Arjen cowboy': Eläinsuhteen ja raskauden ristiriita." *Naistutkimus* 26, no. 4 (2013): 42–53.
- Shir-Vertesh, Dafna. "'Flexible Personhood': Loving Animals as Family Members in Israel." *American Anthropologist* 144, no. 3 (2012): 420–432.
- Suomen Riistakeskus. "Metsästys on yhä enemmän myös naisten harrastus." Last modified January 8, 2014. <http://riista.fi/metsastys-ya-enemman-myos-naisten-harrastus/>.
- Suopajarvi, Tiina. *Sukupuoli meni metsään*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2009.
- Talve, Ilmar. *Suomen kansankulttuuri*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1990.
- Thomas, Keith. *Man and the Natural World. Changing Attitudes in England 1500–1800*. London: Allen Lane, 1983.
- Tipper, Becky. "'A Dog Who I Knew Quite Well': Everyday Relationships between Children and Animals." *Children's Geographies* 9 no. 2 (2011): 145–65.
- Torres, Bob. *Making a Killing: The Political Economy of Animal Rights*. Oakland, CA: AK Press, 2007.
- Turner, Jonathan H. and Jan E. Stets. *The Sociology of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Utriainen, Terhi. "Agents of De-differentiation: Women Care-givers for the Dying in Finland." *Journal of Contemporary Religion* 25, no. 3 (2010): 437–451.
- van Gennep, Arnold. *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press, 1977 (1909).

Abstract*Encountering animal death in the family*

The status of animals as family members is becoming established in Western societies. Human–animal relationships have been increasingly studied in the social and cultural sciences during the past years, but there is not much research on the death of animals, especially pets. The practices and conceptions related to animal death reflect cultural meanings concerning both human–animal relations and human death. The main differences between human and animal death lie in the preparation for the moment of death and attitudes toward euthanasia. It is usually the human that makes the decision concerning the moment for the animal’s death and undertakes it in a way which seems best and ethically correct. As the relation to pets is more openly emotional than before, we can ask how the death of an animal and the related emotions and ethical questions are encountered in families. Based on previous research, it is known that taking care of pets is most often women’s task, but it is interesting to examine whether the decisions and practices relating to the death of a pet are determined by gender.

In this article we investigate the practices and meanings concerning the death of a pet who is considered a family member. We scrutinize personal experiences of the death of a pet to demonstrate the status of the animal in the family and the dynamics within the family. The data consist of written narratives from a nationwide writing collection called *The cat, the dog, and the horse – the animal as a family member (Kissa, koira, hevonen – eläin perheenjäsenenä)*, organised by the Folklore Archives of the Finnish Literature Society in 2014–2015. In the experiential narratives collected, people remember and reflect on their relationship with their pets. In the analysis we rely on studies of human–animal relations, death, and gender. The central questions examined concern the sharing of the responsibility for animal euthanasia, experiences of grief in the family, burial, and reminiscing. According to the analysis, the way in which the death of a pet is experienced indicates that animals have a firm status as a member of the family, with an emotional connection between the animal and the human family members. Also, due to the general changes in gender identities and the culture of keeping pets, gender roles within the family have transformed in relation to the responsibilities concerning pet euthanasia and to feeling and expressing grief. Finally, the experiences on animal death found in the data demonstrate that interpretations of the human–animal boundary in relation to pets are highly contextual.